

Sídlištní síť 10.—15. století na Uherskohradišfsku

ROBERT SNÁŠIL

Příspěvek je prvním soubornějším pokusem o postihu základního vývoje a změn v sídlištní síti regionu Uherskohradišfska, vymezeného soudobými správními hranicemi okresu, a to v časovém rozsahu 600 roků, od 10. do 15. století včetně. Vypracován byl na základě dřívějších archeologických výzkumů, výzkumů autora, písemných pramenů, historické, především regionální vlastivědné literatury, dotazníků, toponomastických údajů (zvláště rozborů původních místních, případně i pomístních jmen), nepublikovaných archivovaných rukopisů atd. V podstatě se jedná o historicko-archeologicko-topografickou práci, kterou obsahově člením do tří celků: I. Období tzv. vnitřní kolonizace (10.—12. st.), II. Období tzv. velké středověké kolonizace (13.—14. st.), III. Počátky redukce sídlištní sítě (15. st.). V příspěvku se zabývám více méně pouze sítí vesnických sídlišť; komplexní hodnocení vývoje všech ostatních typů, a to až do 19. století včetně, je předmětem jiné práce.¹

Geograficky je okres Uherské Hradiště, nacházející se na jihovýchodní Moravě při moravsko-slovenském pomezí, členěn do čtyř pásem: 1. příslušná část Dolnomoravského úvalu, 2. část předhůří Chřibů a Chřiby, 3. část Vizovické vrchoviny a 4. část předhůří a pohoří Bílých Karpat. V současnosti je na okrese 100 sídlišť (osady, vesnice, městečka, města). Plocha okresu zabírá 99 207 ha. V 11. až 12. století byla oblast vymezená na jih od Olšavy a východ od Moravy součástí neutrálního území mezi českým a uherským státem (Lucko, confinium). Teprve až v průběhu 13. století se stala část Lucka součástí ostatního vnitrozemí českého státu.

I. Období tzv. vnitřní kolonizace (10.—12. st.)

Pro vývoj osídlení od 10. století měla pro území okresu značný význam existence dřívějších staroslovanských hradisek (7 a více). Kolem některých se v průběhu středohradištní doby vytvořila postupně hustá sídlištní síť, na niž plynule navazovalo vesnické osídlení 10.—12. až 1. poloviny 13. století. Od počátku 10. do konce 12. století existovalo v regionu kolem 65 historicky známých vesnic. Z nich do konce 12. století zanikly patrně dvě. Naprostá převaha sídlišť byla založena na černozemích, menší počet na hnědozemích, které na okrese co do plochy převládají, v nadmořské výšce převážně do 200 m, méně do 300 m. Tuto výšku žádné zemědělské sídliště nepřekročilo. Podle topografické situace a podnebních podmínek je zřejmé, že vesnice byly zakládány v takových polohách, které nejlépe odpovídaly základnímu ekonomickému systému, zemědělství, především polnohospodářství. Dosud ve všech případech byly umístěny v těsné blízkosti vodních zdrojů. Zvláště v příslušné části Dolnomoravského úvalu se ukazuje, že vzdálenosti mezi sídlišti byly pravidelnější: byly zakládány patrně s ohledem na takovou plochu, která by byla schopna uživit při-

slušnou komunitu a zároveň umožnila odvádět daná množství hospodářského výrobku ve formě naturálií.

K historicky známým vesnicím je třeba přičíst ty, jejichž jména neznáme a které byly zjištěny archeologickými metodami. Pro střední Pomoraví je to dalších 62 lokalit, které existovaly asi od poloviny 10. století a zanikly do konce 12. století. U těch lokalit, které byly zjištěny ve větších vzdálenostech od soudobých historicky doložených vesnic nebo při pomezí jejich katastrů, je zřejmé, že se jednalo o samostatné, zaniklé, jménem nám již neznámé vesnice, nebo částečně o ty, které zatím nedokážeme identifikovat s písemnými prameny. Navazují často na sídliště středohradištní.

Část Dolnomoravského úvalu zaujímá z celkové plochy okresu asi 1/4. Zbývající 3/4 připadají na ostatní geograficko-morfologická pásma. Poměr ploch je tedy asi 1 : 3. Z počtů a poměrů historicky známých vesnic a archeologických dokladů potom vyplývá, že do konce 11. století byly nejúrodnější půdy již hustě osídleny a že již v tomto století pronikala kolonizace do vyšších poloh, ale stále ještě na kvalitní půdy. Ve 12. století dochází k zintenzivnění: v úvalu vzniká menší počet vesnic nežli ve vyšších polohách, kam proniká osídlení i do poloh značně členitých a s méně kvalitní půdou. Situace svědčí o sídelní nasycenosti až přesycenosti příslušné části úvalu, o husté síti zemědělských sídlišť, která značně překročila stav sítě dnešní současnosti. Příčinou byl patrně postupný vzrůst populace po zániku Velké Moravy, kolonizace z Polska a Čech a stabilizace politických poměrů po připojení Moravy k Čechům. Do konce 12. století zároveň i řada vesnic v nížinné oblasti zaniká (archeologické lokality). I tato skutečnost je patrně svědectvím toho, že kvalitní půdy na rovině byly přelidněny. Zánik sídlišť může potom dokumentovat redukcii hustoty sídlištní sítě ve prospěch šíření kolonizace do vyšších poloh. Jestliže poměr plochy úvalu k ostatním je 1 : 3 a poměr sídlišť v těchto celcích byl 1 : 1, potom byla síť do konce 12. století asi 3× hustší v úvalu nežli na vrchovinách a předhůřích. V úvalu byly obvody vesnic od sebe vzdáleny 1 až 1,5 km.

Vedle zemědělských sídlišť 10.—12. století existovaly na území dnešního okresu i opevněné útvary plnící různou funkci. Vedle opevnění podléhajících zeměpanské moci jsou i lokálního významu, náležející spíše do okruhu majetku a pravomoci jednotlivých feudálů. Na základě různých hledisek můžeme uvažovat, že pod přímou zeměpanskou svrchovanost náleželo 19 lokalit, k feudálnímu zboží asi 7 lokalit. Z hlediska ochrany země se jeví zvláště výrazný obranný systém při hranici Lucka v Poolšaví a na jih od Olšavy, kde Jiří Pavelčík rozlišil tři obranná pásma, která je možné doplnit o další lokality. Prostor Lucka v rámci dnešního okresu byl z moravské strany střežen a chráněn celkem asi 18 opevněními různých typů a funkcí (nevznikly a nezaklady však současně), opevnění souvisejících s vnitrozemní správou bylo pouze 8, z nich nejméně 2 plnila jen lokální funkce. Poměr 18 : 8 (přibližně 2 : 1) je rovněž svědectvím, že oblast bývalého Lucka, zabírající asi polovinu rozlohy dnešního okresu, byla jako pohraniční oblast velmi dobře opevněna a střežena, což svědčí o velmi dobré organizaci i maximální snaze připojit Lucko k ostatnímu vnitrozemí. Jestliže poměr vesnických sídlišť existujících do konce 12. st. ve vnitrozemí je značně vyšší nežli v prostoru Lucka a poměr opevnění v obou celcích opačný, je naprosto zřejmé, že kolonizace Lucka probíhala na základě vojensko-správní organizace a byla tedy především záležitostí zeměpanskou. Dokladem toho je i skutečnost, že tu nemáme doložen nejen do konce 12. století, ale i ještě v 1. polovině 13. století žádný majetek, který by náležel církvi. Jednalo se tu tedy o zeměpanský, případně i feudální majetek světský. Pokud jde o postup kolonizace Lucka je možné poopravit dřívější názory v tom smyslu, že intenzivnější kolonizace tu nezačala probíhat až po přelomu polovin 13. století pro-

střednictvím feudálů, ale nejméně již o sto až stopadesát roků dříve, a to na základě zeměpanské moci.

II. Období tzv. velké středověké kolonizace (13.—14. st.)

1. Doznívání tzv. vnitřní a nástup tzv. velké středověké kolonizace (1. pol. 13. st.)

V období poměrného klidu a hospodářské stabilizace 1. poloviny 13. století bylo na území dnešního okresu založeno celkem kolem 17 historicky známých sídlišť. Z nich 10 existuje dodnes, ostatních 7 vesnic později zaniklo. V průběhu 1. poloviny 13. století zanikly naopak celkem 4 vesnice založené již značně dříve. Do poloviny 13. století existovalo v regionu kolem 77 sídlišť, v maximální převaze zemědělského charakteru. Z nich nejméně 2 se staly trhovými vesnicemi a tedy přirozenými hospodářskými středisky svého okolí. V horách bylo založeno 9 až 10 sídlišť, v nížině a předhůřích 7 až 8. Co do počtu začínají tedy převládat vesnice zakládané v méně výhodných polohách, na málo kvalitních půdách. Zároveň se ustaluje a téměř dotváří do dnešní podoby sídlištní síť v úvalu. Od pol. 13. století tu nelze předpokládat větší změny ve velikosti a snad i tvarech dnešních katastrů.

V 1. polovině 13. století vznikají rovněž i další opevnění a objevují se nejstarší drobná středověká opevnění.

Mezi lety 1202 až 1205 byl markrabím Vladislavem založen cisterciácký klášter u dnešního Velehradu (vesnice sama vznikla až o mnoho století později), který sehrál významnou roli i v kolonizační činnosti, zvláště ve 2. polovině 13. století.

Do konce poloviny 13. století zanikají další jmény již neznámá sídliště zjištěná archeologickými metodami. Je jich však již podstatně méně nežli těch, která zanikla do konce 12. století.

2. První vrcholná fáze tzv. velké středověké kolonizace (2. pol. 13. st.)

Po uhersko-kumánském vpádu v roce 1253 bylo na Uherskohradištsku lokováno prvé město, dnešní Uherské Hradiště. Byla sem přesídlena část obyvatelstva z trhově klášterní vsi Veligradu a z královské trhově vsi Kunovic. Zatímco přenesením trhových práv do města ztrácejí obě vesnice mnoho na svém postavení, stává se Hradiště na jejich úkor hospodářským centrem kraje a obchodu především s Uhrami. Obdobné postavení získal i Uherský Brod, který byl lokován na město patrně v téže době jako Hradiště. Třetím městem se stal Uherský Ostroh, jehož lokace na město byla spojena s existencí královského hradu.

V souvislosti s kolonizačním úsilím bylo ve 2. polovině 13. století v regionu založeno asi kolem 25 dalších historicky známých vesnic. Z nich existuje dodnes 12, ostatních 13 později zaniklo. V průběhu 2. poloviny 13. století zaniklo celkem asi 5 vesnic, které byly založeny již daleko dříve. Do konce 13. století existovalo na území dnešního okresu celkem kolem 97 historicky známých sídlišť, z nichž 3 se staly městy a 2 trhově osady upadly opět na pouhé vesnice.

Žádná z dosud existujících vesnic nebyla založena západně od řeky Moravy. V Chříbech je možné sice počítat se vznikem asi 4 vsí, všechny pak později zanikly. Zbývajících 21 bylo založeno východně od Moravy, z nichž 9 později zaniklo. Naprostá většina sídlišť byla založena především v horách, méně v předhůří. Je jich celkem 22. V levobřežním Pomoraví a v nížině pouze 3. Tato čísla

plně charakterizují překotný postup kolonizace do kopcovitých a horských pásem. Nejintenzivněji probíhala kolonizace v prostoru Lucka, které dostávalo postupně vojenskou správu a jehož středisko se přesunulo z Kunovic do Vlčnova a později do Brumova; vznikla tzv. Lucká provincie. Ve 2. polovině 13. století tu bylo založeno kolem 13 sídlišť. Území získalo již na konci 13. století plně charakter ostatního vnitrozemí.

Stupeň odlesnění podle geografického rozmístění sídlišť byl značný a patrně již na konci 13. století byl větší nežli dnes.

V průběhu celého 13. století vzniklo celkem asi 42 historicky známých sídlišť, z nichž dosud existuje 22 a 20 později zaniklo. Ve 13. století zaniklo celkem asi 9 vesnic. Na konci století existovalo asi 97 sídlišť. Maximální počet existujících sídlišť v průběhu celého 13. století (neexistovaly všechny současně) byl kolem 106, tj. o 6 % více nežli je dnešní stav.

3. Druhá vrcholná fáze a doznívání tzv. velké středověké kolonizace (14. st.)

Ve 14. století, převážně do domácích válek mezi Joštem a Prokopem, pokračovala intenzivní kolonizace. Na Uherskohradištsku tehdy vzniklo asi kolem 22 dalších vesnic, z nichž dodnes existuje 18, zbývající 4 později zanikly. Ve 14. století zaniklo z dříve založených asi 18 vesnic, tedy patrně stejný počet jako nově založených v tomtéž století, ale dodnes existujících. Na konci 14. století bylo v regionu kolem 101 sídlišť. Naprostá většina byla podobně jako ve 2. pol. 13. století založena v horách (14) a předhořích (5). V kopcovitém terénu tedy celkem asi 19, v úvalu pouze 3, soustředěné do blízkosti Uherského Ostrohu. Největší počet (11) byl založen opět v prostoru bývalé Lucké provincie. Ve 14. století dosáhl stupeň odlesnění Uherskohradištska takové míry, které nebylo později nikdy dosaženo. Pozemky zaniklých vesnic byly přičleňovány k okolním vesnicím jako louky, pastviny apod., nebo byly dány vrchností do užívání poddaným za pracovní úkony, rentu v naturáliích, platy atd. Pusté pozemky i vesnice byly často i předmětem prodeje mezi vrchnostmi. V tomto období je nutno počítat s počátky tvorby velikosti a tvarů katastrů dnešních sídlišť situovaných v předhůřích a horách.

Maximální počet existujících sídlišť v průběhu 14. století (neexistovaly vždy současně) byl kolem 119, to je o 19 % více nežli je dnešní stav. Předtím ani potom již nikdy nebylo tak vysokého počtu dosaženo.

V průběhu počátku až doznívání tzv. velké středověké kolonizace (13.—14. st.), vzniklo, ale rovněž i zaniklo 10 sídlišť, jejichž existence byla zároveň převážně i podstatně kratší nežli celých oněch 200 roků. V průběhu obou století zaniklo na Uherskohradištsku celkem asi 27 vesnic (vznik před 13. st., ale i ve 13.—14. st.) ze 47 historicky známých sídlišť zaniklých v regionu v průběhu 10.—19. století. Pozorujeme-li tedy v době tzv. velké středověké kolonizace největší početní nárůst sídlišť, pozorujeme v tomto období zároveň i jejich početně největší zánik.

V době vrcholu kolonizačního úsilí, tj. ve 2. pol. 13. a 1. pol. 14. st. bylo založeno kolem 46 sídlišť, z nichž 30 existuje dosud a 16 zaniklo počínaje 2. pol. 14. st. ve stoletích následujících. Mezi polovinami obou století, za 100 roků, zaniklo 8 vesnic. Tento nízký počet podporuje jednak historické zjištění o stabilizaci a hospodářském vzestupu ve 2. pol. 13. a 1. pol. 14. st., jednak je rovněž důkazem, že vesnice zanikaly i v dobách relativně klidných.

III. Počátky redukce sídlištní sítě (15. st.)

Následkem husitských válek byl na Uherskohradištsku citelný úbytek obyvatelstva a prohlubující se hospodářský úpadek. Vesnic však příliš nezaniklo, pouze 4, z nichž 1 byla později obnovena. Větší zánik je možné pozorovat u tvrzí. Následky česko-uherské války byly daleko zhoubnější nežli válek husitských. Na Uherskohradištsku zaniklo asi $3 \times$ více vesnic. Později byly obnoveny pouze 3. Rovněž zaniklo i více tvrzí. 15. století se svými zhoubnými následky je jediným stoletím, v němž nebylo v regionu založeno patrně žádné nové sídliště. Naopak v tomto období zaniklo celkem 16 vesnic, z nich 11 definitivně. Z později až definitivně zaniklých byla pustá 1 a z dosud existujících opustly 4. Důsledky válek 15. století byly ať již přímo nebo nepřímo dalším redukcím činitelem přebujelé sídlištní sítě tzv. velké středověké kolonizace.

V průběhu 15. st. tedy nevzniklo žádné sídliště, zcela zaniklo 11 a dalších 5 bylo přechodně opustlých, z nichž 1 zanikla definitivně o něco později a 4 existují dodnes. Na konci století bylo na Uherskohradištsku celkem kolem 87 až 90 historicky známých sídlišť.

Do konce 15. st. byla v podstatě dokončena základní redukce sídlištní sítě. Změny v následujících stoletích, s výjimkou 18., již nikdy nedosáhly tak výrazných rozdílů.

Poznámka

1 In: Vlastivěda moravská, Uherskohradištsko, v tisku.

Zusammenfassung

Das Siedlungsnetz in der Gegend von Uherské Hradiště im 10.—15. Jahrhundert

Der Bezirk Uherské Hradiště breitet sich auf einer Fläche von 99.207 ha aus, liegt in Südmähren, im mährisch-slowakischen Grenzgebiet, und ist in vier geographische Zonen gegliedert. Im 11. und 12. Jahrhundert war dieser im Süden vom Olšava-Fluß und im Osten vom Morava- (March-) Fluß begrenzte Landstrich ein Bestandteil des neutralen Gebiets zwischen dem tschechischen und ungarischen Staat (Lucko, confinium). Erst im Laufe des 13. Jahrhunderts wurde er endgültig zum Binnenland des tschechischen Staates. Gegenwärtig gibt es in diesem Bezirk 100 Siedlungen, Dörfer, Städtchen und Städte.

I. Die Zeit der sogenannten inneren Kolonisation (10.—12. Jahrhundert)

An die mittelburgwallzeitliche Besiedlung schloß sich die dörfliche Besiedlung vom 10.—12. Jahrhundert bis in die erste Hälfte des 13. Jahrhunderts kontinuierlich an. Seit dem Beginn des 10. bis in das Ende des 12. Jahrhunderts existierten in dieser Region rund 65 historisch bekannte Dörfer, von denen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts offenbar zwei abgekommen sind. Diese Dörfer wurden auf ertragreichen Böden meist in Seehöhen bis 200 m, seltener 300 m ü. d. M. in Lagen gegründet, die vor allem der Feldwirtschaft entsprachen und zugleich ein Hinterland besaßen, das imstande war, die betreffende Dorfsozietät zu ernähren. Mit Hilfe archäologischer Methoden stellte man im mittleren Marchbecken weitere 62 Siedlungen fest, die jedoch bis zum Ende des 12. Jahrhunderts untergegangen sind. Aus den Berechnungen und Vergleichen geht hervor, daß die fruchtbarsten Böden bis zum Ende des 11. Jahrhunderts bereits dicht besiedelt waren. Im 12. Jahrhundert kommt es desfruchtbareren Bodens. Die Lage spricht für ein dichtes Netz von Dörfern im March-

flußtal, wo die Zahl der landwirtschaftlichen Siedlungen den heutigen Stand beträchtlich übertroffen hat. Der Untergang von Siedlungen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts dokumentiert dann am ehesten eine Reduktion der Siedlungsdichte zu Gunsten der Kolonisation höherer Lagen. Trotzdem blieb das Siedlungsnetz im Tal dreimal so dicht wie in den übrigen geomorphologischen Einheiten des heutigen Bezirks. Mit dem Antritt der intensiveren Kolonisation, die sich auf dem Boden der landesherrlichen Macht abspielte, muß man schon in diesem Zeitabschnitt, also nicht erst in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts rechnen, wie meist angeführt wird, sondern hundert bis hundertfünfzig Jahre früher.

II. Die Zeit der sogenannten großen mittelalterlichen Kolonisation (13.—14. Jahrhundert)

Im Verlauf der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts beginnt die Zahl der in ungünstigeren Lagen auf wenig qualitätvollen Böden neugegründeten Dörfer zu überwiegen. Zugleich stabilisiert sich das Siedlungsnetz der Senke und erreicht fast die heutige Dichte. Bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts gehen weitere archäologisch festgestellte Siedlungen unter, es waren allerdings schon wesentlich weniger als in der vorhergehenden Zeit. In der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts wurden die ersten drei Städte lokalisiert und zwei Dörfer verloren das Marktrecht. Keines der in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts gegründeten Dörfer lag westlich vom Marchfluß. Der eindeutige Großteil wurde in den Bergen, seltener in ihrem Vorgelände gegründet. Diese Tatsache dokumentiert die überstürzte Kolonisation hügeliger und gebirgiger Zonen. Am intensivsten verlief dieser Prozeß im untersuchten Raum, der allmählich unter Militärverwaltung geriet und dessen Zentrum sich von Westen gegen Osten verschob (Kunovice-Vlčnov-Brumov). Es entstand die sogenannte Provinz Lucko und das Gebiet gewann bereits am Ende des 13. Jahrhunderts den vollen Charakter eines Binnenlandes. Im Lauf des ganzen 13. Jahrhunderts entstanden insgesamt etwa 42 historisch bekannte Siedlungen von denen heute 22 bestehen und 20 untergegangen sind. Im Lauf desselben 13. Jahrhunderts sind insgesamt 9 historisch bekannte Dörfer abgekommen, und gegen Ende dieses Jahrhunderts existierten noch etwa 97 Siedlungen. Bis in die siebziger Jahre des 14. Jahrhunderts setzte sich die intensive Kolonisation fort. Der überwiegende Großteil der Dörfer wurde ebenso wie in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts in den Bergen und ihren Vorgelände gegründet, die meisten wieder in der Provinz Lucko. Im 14. Jahrhundert erreicht die Bewaldung ein Maß, das später nie mehr erreicht werden sollte. Man hat auch damit zu rechnen, daß sich in dieser Zeit die Ausmaße und Formen der heutigen Siedlungskataster auszubilden begannen. Die größte Zahl der Siedlungen im Laufe des 14. Jahrhunderts (die allerdings nicht immer gleichzeitig existierten) betrug 119, d. i. um 19 % mehr als der heutige Stand. In demselben Jahrhundert wurden 22 neue Dörfer gegründet. Während der sogenannten großen mittelalterlichen Kolonisation (13.—14. Jahrhundert) gingen in der Gegend von Uherské Hradiště etwa 27 von den 47 historisch bekannten Siedlungen ein, die in der Region im Laufe des 10.—19. Jahrhunderts abgekommen sind; neugegründet wurden insgesamt 64 Siedlungen.

III. Die Anfänge der Reduktion des Siedlungsnetzes (15. Jahrhundert)

Das 15. Jahrhundert mit den verheerenden Folgen der Kriege war das einzige Jahrhundert, in dem in dieser Region offenbar keine Neusiedlung entstanden ist. Im Gegenteil, damals sind hier 16 Dörfer untergegangen, davon 11 endgültig. Von später endgültig abgekommenen Siedlungen blieb eine wüst und von den bisher existierenden wurden 4 verlassen. Die Kriegsfolgen im 15. Jahrhundert waren ein weiterer direkt oder indirekt wirkender Faktor, der das wuchernde Siedlungsnetz der sogenannten großen mittelalterlichen Kolonisation reduzierte. Am Ende dieses Jahrhunderts gab es in dieser Region insgesamt 87 bis 90 historisch bekannte Siedlungen. Bis Ende des 15. Jahrhunderts war die Reduktion ihres Siedlungsnetzes im wesentlichen beendet.